

**ՕՄԱՐ ԻԲՆ ԱԼ-ԽԱՏՏԱԲ ԽԱԼԻՖԱՅԻՆ ՎԵՐԱԳՐՎԱԾ ԵՎ
ՍԻՐԻԱՅԻ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ
ԿԱԶՄՎԱԾ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ**

Բանալի բառեր (Keywords). քրիստոնյա համայնքներ, խալիֆա, Արաբական խալիֆայություն, պայմանագիր, իրավական սահմանափակումներ, մուսուլմանական պետություն

Օմար իբն ալ-Խատտաբ խալիֆայի (634-644թթ.) օրոք մեծ թափ ստացան արաբական արշավանքները դեպի Սիրիա, Պաղեստին, Անդրկովկաս, Եգիպտոս: 615-616 թթ. ընդունելով իսլամ՝ Օմարը դարձավ նոր կրոնի կրքոտ հետևորդը: Եվրոպացի հետազոտողների կարծիքով իսլամի իսկական հիմնադիր կարելի է համարել հենց Օմարին և ոչ թե Մուհամմադին, քանի որ առանց Օմարի իսլամը անկում կապրեր¹: Ձգտելով հնարավորինս ամրացնել իսլամի և մուսուլմանների իշխանությունը և նաև իր գերիշխանությունը Արաբական թերակղզում՝ Օմարը ձեռնարկեց մի շարք միջոցառումներ: Նա առաջին հերթին վտարեց Արաբական թերակղզու հրեա և քրիստոնյա բնակիչներին² և բնակեցրեց նրանց Սիրիայում և Իրաքի Նաջրան քաղաքի շրջակայքում: Նշենք, որ ժամանակին Մուհամմադ մարգարեն Եմենի Նաջրան քաղաքի քրիստոնյա բնակիչների, Խայբարի հրեաների հետ կնքել էր պայմանագրեր, որոնց համաձայն վերջիններս իրավունք էին ստանում տնօրինել իրենց հողերն ու ունեցվածքը մուսուլմանական համայնքին հարկ վճարելու պայմանով³: Քրիստոնյա-

¹ Крымский А. История арабов, их халифат и дальнейшее судьбы, Москва, 1903, с. 59

² Al-Imam Aby al-Hasan al-Balazuri. Futuh al-buldan, Bayrut, 1983, p. 74.

³ ibid, p. 44, 73, Al-Masudi Kitab al-tanbih wa al-ashraf, Leiden, 1968, p. 250.

ներից ու հրեաներից ազատված շրջանները Օմարը հայտարարեց իսլամական պետության սեփականությունը: Ակնհայտ է այն փաստը, որ Նաջրանի քրիստոնյաների՝ Մուհամմադի ու Աբու Բաքր խալիֆայի կողմից հաստատված ու նրանց կրոնական ազատությունը մուսուլմանական համայնքի ներսում երաշխավորող պայմանագրերը չեղյալ համարվեցին Օմարի կողմից, վերջինս դրանք դիտարկեց որպես նախնական, սկզբնական պայմանագրեր, քանի դեռ մուսուլմանները նվաճումներ չէին կատարել Արաբական թերակղզուց դուրս: Օմարը, ըստ մի շարք հետազոտողների, գործել էր Մուհամմադ մարգարեի ոգով, նաև հետագա ժամանակների համար, և իր մահից հետո հրահանգել էր, որ ոչ մի այլակրոն չի կարող հանդուրժելի լինել իսլամի հայրենիքում և որ Արաբական թերակղզում իրար կողքի չեն կարող գոյատևել երկու կրոն⁴:

Գրավելով նորանոր երկրներ՝ Օմարը կանգնեց ընտրության առաջ. կամ հավատացյալ մուսուլմանների միջև բաժանել Իրաքի, Սիրիայի, Եգիպտոսի արգասաբեր հողերը, կամ հայտարարել պետական սեփականություն և դրանք մշակելու տալ նախկին հողատերերին, իրենց հարկ վճարելու պայմանով: Օմարը ընտրեց երկրորդ տարբերակը:

Զգտելով ապահովել մուսուլմանների գերիշխանությունը նվաճված երկրների քրիստոնյա և այլակրոն բնակչության վրա՝ անհրաժեշտ դարձավ Օմարի կողմից անջրպետ անցկացնել նվաճողների և նվաճված երկրների բնակչության միջև և պահպանել առաջինների մեջ ռազմական ոգին և գերազանցության զգացումը⁵: Օմարի քաղաքականությունը կարելի է բնութագրել որպես ազգայնական, նրա համար գլխավոր էր մնում արաբ ազգը, որը կոչված էր իշխելու, իսկ

⁴ Culturgeshichte des Orients unter den Chalifen von A von Kremer, erster band, Wien, 1875, s. 100.

⁵ ibid, Yeor B. The Decline of Eastern Christianity under Islam. From Jihad to Dhimmistudie, Madison, 2001, p. 6.2

մյուս ազգերը պետք է ենթարկվեին նրան: Ամեն դեպքում նվաճված երկրների քրիստոնյա, հրեա բնակչությունը ենթարկվեց իր իրավունքների սահմանափակումներին սեփական երկրում, ձեռք բերելով կրոնական ազատություն՝ գլխահարկ վճարելու պայմանով:

Արաբական նվաճումների շրջանում և դրանից հետո մուսուլմանները հանդուրժողաբար էին վերաբերվում քրիստոնյաների նկատմամբ. քաղաքական նպատակահարմարությունը ստիպում էր մուսուլմանական պետությանը աջակցել և սատարել վերջիններիս, որ հաշտեցնի հպատակ բնակչությանը նոր նվաճողների իշխանության հետ: Համենայն դեպս, մինչև VIII դարի վերջը մուսուլմանական աղբյուրները հավաստի տվյալներ չեն հաղորդում քրիստոնյաների նկատմամբ մուսուլմանների կողմից կրոնական ճնշումներ գործադրելու համար:

Քրիստոնյաների նկատմամբ ճնշումները սկսվեցին Հարուն ալ-Ռաշիդ խալիֆայի (786-809թթ.) օրոք, ով հրամայեց ոչնչացնել եկեղեցիները Բյուզանդիայի հարավային շրջաններում և մտցրեց իրավական սահմանափակումներ քրիստոնյա, հրեա և զրադաշտական բնակչության նկատմամբ⁶: Հայտնի է նաև արբասյան ալ-Սութավաթիլ (817-861թթ.) խալիֆայի արձակած հրովարտակը քրիստոնյաների իրավունքների սահմանափակումների վերաբերյալ, որ նրանք իրենց հագուստներով պետք է տարբերվեին մուսուլմաններից, չպետք է ձի նստեին, այլ երթնեկեին ջորիներով և ավանակներով, նրանց արգելվում էր պետական հիմնարկություններում աշխատել և այլն⁷: Համենայն դեպս, քրիստոնյաների նկատմամբ մուսուլմանների կողմից կիրառվող իրավական

⁶ Харун-ар-Рашид-Медников Н. Палестина от завоевания ее арабами до крестовых походов по арабским источникам, Православный палестинский сборник, т. 17, 50-ий вып. Вып. 2(1), С. Петербург, 1903, с. 554-555.

⁷ Ал-Табарий - Медников Н. Палестина от завоевания ее арабами до крестовых походов по арабским источникам, Православный палестинский сборник, т. 17, вып. 2(4), С. Петербург, 1897, с. 244-247.

սահմանափակումները վերագրվեցին Օմար իբն ալ-Խատտաբ խալիֆային: Մի շարք հետազոտողների կարծիքով քրիստոնյաների նկատմամբ իրավական սահմանափակումներ է դրել Օմայան Օմար Բ խալիֆան (717-720թթ.), որոնք ոչ ճիշտ ձևով վերագրվել են մոր կողմից նրա նախապապ Օմար իբն ալ-Խատտաբ խալիֆային⁸: Օմար Բ խալիֆան արաբ կուսակալներին ու կառավարիչներին հղած իր հրամանում նշում է, որ ինքը տեղյակ է, որ երբ մուսուլմանները տիրեցին քրիստոնյաներով բնակեցված տարածքներին, պահանջեցին, որ քրիստոնյա բնակիչները սատարեն և օգնեն իրենց վարչական գործերում ու հարկահանության մեջ: Սակայն այժմ նա հրահանգում էր, որ մուսուլմանները պետք է մերժեն նրանց կրոնը, զգուշացնում էր, որ քրիստոնյաները չնստեն ձիու թամբերին, այլ միայն կարպետների վրա, որ նրանք իրենց մազափունջը ճակատի վրա չթողնեն⁹: Օմար Բ խալիֆան հրամայեց նաև ոչնչացնել նոր կառուցված եկեղեցիները:

Վաղ շրջանի մուսուլմանական պատմագրության մեջ չկան հիշատակություններ Օմար խալիֆային վերագրված և Միրիայի քրիստոնյաների կողմից կազմված, նրանց պարտականությունների կատարման վերաբերյալ պայմանագրի մասին, որի տեքստերը արդեն հանդիպում են ավելի ուշ շրջանի մուսուլման պատմագիրների երկերում՝ Իբն ալ-Խալդունի (XV դար), Իբն ալ-Նակաշի (XIV դար), ալ-Տուրտուշիի (XII դար) և այլն: Այսպես, VIII դարի մուսուլման օրենսգետ Աբու Յուսուֆը իր «Խարաջի գրքում» անդրադառնալով զիմմի բնակչության¹⁰ կարգավիճակի ու արտաքին

⁸ Hitti Ph. History of the Arabs, London, 1946, p. 234.

⁹ Абу-Юсуфь- Медников Н. Палестина от завоевания ее арабами до крестовых походов по арабским источникам, Православный палестинский сборник, 50-ий вып., т. 17, вып. 2(4), с 1317.

¹⁰ Ահլ ալ-զիմմա-հովանավորյալներ, այսպես են կոչվում այն ոչ մուսուլմանները, որոնք ընդունել են մուսուլմանների գերիշխանությունը, վճարում են գլխահարկ /ջիզյա/ և դրանով հանդերձ ստացել են մուսուլմանների հովանավորությունը /զիմմա/, որը կայանում է արտաքին թշնամի-

տեսքի մասին դրույթներին, սկզբում հայտնում է դրանց վերաբերյալ իր կարծիքը և մեծ կշիռ հաղորդելու համար իր խոսքերին, վկայակոչում է Օմարին, թե նա իր կառավարիչներին հրամայել է պարտադրելու հպատակ բնակչությանը, որ «նրանցից ոչ ոք չնմանվի մուսուլմաններին իր հագուստով, գրաստով և արտաքինով: Նրանք չպետք է գինի վաճառեն և ոչ էլ խոզ և կամ քաղաքում բացահայտ ցուցադրեն իրենց խաչերը»¹¹: Իսլամի հաստատման առաջին դարերում քրիստոնյաների վրա դրված իրավական սահմանափակումները այդքան էլ մեծ չէին, քանի որ մուսուլմանները ամեն քայլափոխի կարիք ունեին քրիստոնյա բնակիչների օգնությանը և գիտակցելով այս ամենը՝ հանդուրժողական վերաբերմունք ունեին նրանց նկատմամբ: Մուսուլման տարբեր պատմագիրներ (ալ-Տուրտուշի, ալ-Սույուտի) գտնում են, որ վերոհիշյալ պայմանագիրը գրվել է Իյադ իբն Ղանմի կամ նրա ընկերների կողմից: Ըստ ալ-Տուրտուշիի, պայմանագիրը գրվել էր այն ժամանակ, երբ Օմար խալիֆան խաղաղություն կնքեց Սիրիայի քրիստոնյաների հետ, սակայն պարզ է, որ Օմարի՝ Սիրիա ժամանելու պահին Սիրիայի բնակչության մեծ մասն արդեն խաղաղության պայմանագրեր էր կնքել մուսուլմանների հետ:

Օմարին վերագրված այս պայմանագրի տարբերակները մուսուլման միջնադարյան պատմագիրների երկերում այնքան նման են իրար իրենց բովանդակությամբ, որ դրանք կարելի է դիտարկել որպես մեկ նախնական տարբերակի տարբեր ձևափոխություններ:

Մուսուլման պատմագիրները (Իբն Խալլուն, ալ-Նուվեյրի, ալ-Նակաշ) անդրադառնալով այս պայմանագրին՝ հիշատա-

ներից պաշտպանություն, անձի և գույքի անձեռնմխելիության մեջ – *Ислам, энциклопедический словарь*, Москва, 1991, с. 27.

¹¹ Աբու-Յուսուֆ – Արաբ մատենագիրներ, Թ-Ժ դարեր: Ներածությունը և բնագրերից թարգմանությունները Ա. Տեր-Ղևոնդյանի, Երևան, 2005, էջ 105:

կում են, որ հիջրայի 700թ. (1300-1301թթ.) Մարոկկոյից (Մադրիբ) Եգիպտոս եկավ մի վեզիր և կարծիքներ փոխանակեց տեղի իշխանների (եմիր) հետ քրիստոնյաների կարգավիճակի վերաբերյալ, որոնք Մարոկկոյում ենթարկվում էին ճնշումների և ստորացումների. նրանց արգելված էր ձի կամ ջորի նստել, պետական պաշտոններ զբաղեցնել: Ժողով գումարվեց որոշելու համար այն կարգավիճակը, որոնցում պետք է գտնվեին քրիստոնյաները համաձայն նվաճումների ժամանակ մուսուլմանների կողմից նրանց հետ կնքած պայմանագրերի հրահանգների: Ըստ ալ-Նուվեյրիի՝ ժողովին մասնակցում էին մուսուլմանական հայտնի օրենսգետներ, դատավորներ, քրիստոնյա պատրիարքը՝ իր եպիսկոպոսներով, հրեաների առաջնորդը¹²: Նրանց հարցրեցին, թե ինչ պայմաններում են նրանք հայտնել իրենց հպատակությունը Օմար իբն ալ-Խատտաբ խալիֆայի օրոք, վերջիններս չկարողացան պատասխանել: Տրամաբանորեն անհրաժեշտություն պետք է առաջանար նման խնդրի առնչությամբ հիշատակելու Օմարի պայմանագիրը, որի տեքստն էլ այս անցքերը նկարագրելուց հետո շարադրում են պատմագիրները: Ըստ Իբն Խալդունի, օրենսդիրների ժողովը միաձայն ընդունեց հետևյալը. հովանավորյալ դասի (զիմմի) մարդիկ պետք է մուսուլմաններից տարբերվեն իրենց հագուստներով, քրիստոնյաները պետք է կրեն սև չալմա, հրեաները՝ դեղին, նրանք չպետք է ձի նստեին, զենք կրեին, նրանց տները մուսուլմանների տներից չպետք է բարձր լինեին, իրենց արարողությունները հրապարակավ չպետք է կատարեին և այլն: Քրիստոնյաների պատրիարքը և հրեաների առաջնորդը ընդունեցին այս հրահանգները¹³: XIV դարի

¹² Ан-Нувейрий - Медников Н. Палестина от завоевания ее арабами до крестовых походов по арабским источникам, Православный палестинский сборник, 50-ий вып., т. 17, вып 2(4) с. 1342.

¹³ Ибн-Халдун Медников Н. Палестина от завоевания ее арабами до крестовых походов по арабским источникам, Православный палестинский сборник, т. 17, 50-ий вып. Вып. 2(1), с. 638.

մուսուլմանական պատմագիր ալ-Նուվեյրին նշում է, որ ինքը գտել է «Թանկարժեք մարգարիտներ մուսուլմանների ավանդների, ծառայությունների և բազմաստվածների թերությունների մասին» գիրքը՝ խմբագրված Մուհամմատ ալ Քաթիբի կողմից, որն իր արքունիքում օգտագործել է Սալահ ալ-Դինը: Եվ այս աղբյուրից էլ ալ-Նուվեյրին վերցրել է Միրիայի և Եգիպտոսի բնակչության կողմից կազմված և Օմար խալիֆային ուղղված պայմանագրի տեքստը:

Ժամանակագրական առումով պայմանագրի հիմնական, արմատական տեքստի հեղինակն է XII դարի մուսուլման պատմագիր ալ-Տուրտուշին, ով մուսուլմանական իրավունքի գիտակ էր: Այն բաժանվում է երկու ճյուղավորումների՝ սիրիական (Իբն Ասակիր, ալ-Մույուտի, Մուջիր ալ-Դին), որտեղ առկա չեն մի շարք պայմաններ և եգիպտական (Իբն ալ-Նակաշ, Իբն Խալդուն): Պայմանագիրը կազմված է քրիստոնյաների կողմից և ուղղված է Օմար իբն ալ-Խատտաբին և վերաբերում է իրենց պարտականությունների կատարմանը:

Այս պայմանագրում առկա են քրիստոնյաների իրավունքները սահմանափակող դրույթներ, ինչպիսիք են. չկառուցել քրիստոնեական քաղաքներում ու ծայրամասերում եկեղեցիներ, ճգնավորների կացարաններ, չվերանորոգել դրանք, չխոչընդոտել մուսուլմանին՝ կանգ առնելու քրիստոնյաների եկեղեցում գիշեր թե ցերեկ, պահել քրիստոնյաների դռները բաց անցնողների և ճանապարհորդների համար, 3 գիշեր հյուրընկալել անցնող մուսուլմանին, կերակրել նրան, լրտեսներին կացարան չտրամադրել, չխաբել մուսուլմանին, հրապարակավ չցուցադրել քրիստոնեական խաչերը, ոչ ոքի չքարոզել քրիստոնեական կրոնը, չխոչընդոտել քրիստոնյային իսլամ ընդունել, հարգել մուսուլմանին, վեր կենալ իրենց տեղից, եթե նրանք ցանկանան նստել, չկրել նրանց հագուստի նման զգեստ, կոշիկ, մազերի հերաբաժանը նրանց պես չանել, չխոսել նրանց լեզվով, չկրել նրանց անունները,

մականունները, ձիերի թամբերին չնստել, կապել լայն գոտիներ և այլն¹⁴: Այս պայմաններից մի քանիսը առկա են նաև ալ-Մաուարդիի մոտ, որը դրանք մտցրել է զիմմիի համար 6 անհրաժեշտ և 6 ցանկալի պարտականությունների մեջ:

Ռուս հետազոտող Ն. Մեդնիկովը, համեմատելով իրար հետ պայմանագրի բոլոր տարբերակները՝ գրված տարբեր դարերում, վերականգնել է նրա հիմնական տեքստը¹⁵: Նա տալիս է նաև վերոհիշյալ պայմանների բացատրությունն ու մեկնաբանությունը, որոնցից պարզ է դառնում, որ այս պայմաններից շատերը կազմվել են մուսուլմանական նվաճումներից ավելի ուշ: Այսպես, այս պայմանագրում առկա են կետեր, որոնք հակադրվում են վաղ իսլամի դարաշրջանում կնքված պայմանագրերի կետերին, օրինակ, մուսուլմաններին գիշեր ու ցերեկ եկեղեցի թողնելու պայմանը կազմվել է ուշ շրջանում ստիպելու քրիստոնյաներին միշտ բաց թողնել եկեղեցիների դռները: Այսպես, Աբու Յուսուֆը հիշատակում է, որ երբ Աբու Ուբայդան մտավ Սիրիա, նրա քաղաքների բնակչության հետ պայմանագիր կնքեց, որ նրանց տաճարներն ու եկեղեցիները չեն վնասվի, սակայն նոր տաճարներ ու եկեղեցիներ չեն կառուցվի, որ բնակիչները հրապարակալ իրենց խաչերը չէին ցուցադրի, մուսուլմաններին չէին մատնի թշնամուն¹⁶: IX դարի պատմագիր ալ-Բալազուրին էլ գրում է, որ Վերին Միջագետքի Ռակկա քաղաքի բնակչությանը տրված պայմանագրով վերջիններս պարտավորվում էին նոր եկեղեցիներ չկառուցել, եկեղեցու զանգերը բարձր չհնչեցնել, խաչերը հրապարակալ չցուցադրել¹⁷:

¹⁴ Гиргас В. Права христиан на Востоке по мусульманским законам, с. 67-68.

¹⁵ Договор Омара с христианами-Медников Н. Палестина от завоевания вв арабами до крестовых походов по арабским источникам, Православный палестинский сборник, 50-ий вып., т. 17, 5-ий вып. Вып. 2(4), с. 554-555.

¹⁶ Աբու-Յուսուֆ-Արաբ մատենագիրներ, Թ-Ժ դարեր, էջ 112:

¹⁷ Al-Balazuri Futuh al-buldan, p. 174.

Մակայն Օմար խալիֆային վերագրված պայմանագրում չեն հիշատակվում նվաճումների հետ կապված մի շարք պայմաններ, օրինակ՝ ճանապարհ ցույց տալ մուսուլման ճամփորդին, վերանորոգել ճանապարհները, ուղեցույց լինել մուսուլմանի համար: Պայմանը, որն արգելում էր քրիստոնյաների երեխաներին Ղուրան սովորեցնել, Օմար իբն ալ-Խատտաբի ժամանակաշրջանին չէր կարող վերաբերվել, այս ժամանակ արաբները պատերազմներ էին վարում իսլամը տարածելու համար և առաջին հերթին նվաճված բնակչությանը առաջարկվում էր իսլամ ընդունել, և ինչպե՞ս նրանք կարող էին արգելել քրիստոնյա բնակիչներին Ղուրան կարդալ, եթե ընթերցանության հետևանքը կարող էր լինել իսլամի ընդունումը: Իսկ արգելքը՝ չջեղել մուսուլմանին քրիստոնեություն ընդունել, գիտակցվում էր ինքնին: Երբ քրիստոնյա երկրները անցան մուսուլմանների տիրապետության տակ, հազիվ թե նման պահանջ դրվեր պայմանագրում: Միայն հետագայում, երբ քրիստոնյաները սկսեցին բնակվել մուսուլմանների հետ, խոսելով նրանց հետ նույն լեզվով, հաճախակի դարձավ անցումը դեպի իսլամի կրոնը երբեմն շահի համար, այդ ժամանակ հնարավոր էր, որ քրիստոնյա բնակիչները փորձեին նորադարձներին տանել դեպի նախկին կրոնը: Պայմանը, որ պետք էր հարգել մուսուլմանին, ինքնին ենթադրվում էր, իսկ պայմանի մյուս մասը՝ տեղից վեր կենալ, եթե մուսուլմանը ցանկանա նստել, ըստ Մեդնիկովի, վերաբերվում է այն շրջանին, երբ բազմաթիվ քրիստոնյա գրագիրներ, բժիշկներ, կառավարիչներ այնքան էին ամբարտավան դարձել, որ բացահայտ ոչ հարգալից վերաբերմունք էին ցույց տալիս ոչ միայն հասարակ, այլև ազդեցիկ պաշտոններ զբաղեցնող մուսուլմաններին¹⁸: Մեդնիկովի կողմից այս պայմանների վերաբերյալ արված մեկնաբանու-

¹⁸ Медников Н. Договор Омара с христианами, Православный палестинский сборник, 5-й вып., т. 17, вып. 2(4), с. 600.

թյունները մեզ համոզում են, որ պայմանագիրը թվագրվում է բավականին ուշ շրջանով և ստեղծվել է մեր կարծիքով մուսուլմանական միջավայրում: Մեղնիկովը գտնում է, որ քրիստոնյաների իրավունքները սահմանափակող այս պայմանները ստեղծվել են աստիճանաբար, որոշ սահմանափակումներ, որ առաջ են եկել Օմարի օրոք, հետագայում բազմացել են: Գիտնականը ենթադրում է, որ միտքը այս սահմանափակումների մասին ի հայտ է եկել առաջին հերթին որոշ մուսուլմանների մոտ, տարբեր պարագաների հետևանքով, հետո վերցվել է մուսուլման օրենսգետների (ֆակիհ) կողմից, հուշվել կառավարիչներին ու խալիֆաներին, ամրապնդվել վկայակոչումներով դեպի իսլամի վաղ շրջանը և կիրառվել պրակտիկայում, վարչական հրամանների, հրահանգների տեսքով, տարբեր ժամանակահատվածներում: Հնարավոր է, որ քրիստոնյաները, որոնք հետագայում ձեռք էին բերում հարստություն, իշխանություն և հարգանք, առաջացնում էին մուսուլմանների նախանձն ու վրդովմունքը, որոնց նկատմամբ աճող անհանդուրժողականությունն ավելի էր մեծանում:

Պայմանագրին անդրադարձել են նաև հայ պատմաբանները: Այսպես, Երուսաղեմի հայ պատմագիր Ա. Տեր-Հովհաննիսյանցը իր գրքում, անդրադառնալով արաբական նվաճումներին և Խալիդի, Աբու Ուբայդայի կողմից Դամասկոսի 70-օրյա պաշարմանը, նշում է, որ քաղաքի քրիստոնյա բնակիչները, նեղված այս վիճակից, նամակ գրեցին՝ «գիր պայմանի» Օմար խալիֆային: Նրա մոտ առկա պայմանագրի տեքստը իր պայմաններով հիմնականում համընկնում է Մեղնիկովի մոտ առկա տարբերակի հետ¹⁹:

Եվրոպական արևելագիտությունը ևս անդրադարձել է այս պայմանագրին, հետազոտողները նշում են, որ այն Սիրիայի

¹⁹ Հովհաննեսեանց Ա., Ժամանակագրական պատմություն Ս. Երուսաղեմի. հ.1, Երուսաղեմ, 1890, էջ 109-110:

բնակչության անունից Օմարին է ուղարկել Աբու Ուբայդան: Այդ պայմանագրի տեքստը, որոշ տարբերություններով համընկնում է Մեդնիկովի մոտ առկա տարբերակի հետ²⁰: Եվրոպացի հետազոտողը նշում է նաև Օմարի պայմանագրի պայման-սահմանափակումները արտահայտող ևս մի փաստաթուղթ՝ Խալիդի պայմանագիրը տրված Դամասկոսի բնակչությանը: Այս պայմանագիրը լիովին տարբերվում է արաբական նվաճումների ժամանակ Դամասկոսի բնակչությանը տրված պայմանագրից, որ հիշատակում են վաղ միջնադարի մուսուլման պայմանագիրները: Հետազոտողը ևս կասկածում է, որ վերոհիշյալ պայմանագիրը Օմարի գործելակերպի արդյունքն էր: Իսկ թե պայմանագրում ինչու են ընտրվել հենց Ասորիքի քրիստոնյաները, կարելի է փաստարկել այն իրողությամբ, որ Սիրիան սահմանամերձ շրջան էր, պատերազմի թատերաբեմ Բյուզանդիայի ու Արաբական Խալիֆայության միջև, ուստի անհրաժեշտ էր հաստատել, վավերացնել այդ սահմանափակումները պայմանագրով: Համենայն դեպս, պարզ է, որ Օմար իբն ալ-Խատտաբի օրոք նման սահմանափակումներ չեն եղել:

Այսպիսով, վերոշարադրյալից ակնհայտ է դառնում այն իրողությունը, որ Օմար խալիֆային վերագրված այս պայմանագիրը կազմվել է արաբական նվաճումներից բավականին ուշ, մուսուլմանական միջավայրում: Այս պայմանագրի հիմքում դրվել են ինչպես արաբական նվաճումների շրջանում մուսուլման գորահրամանատարների կողմից քրիստոնյա բնակչությանը տրված պայմանագրերի պայմանները, այնպես էլ նվաճումներից ավելի ուշ շրջանում մուսուլման խալիֆաների կողմից /Հարուն ալ-Ռաշիդ, ալ-Մութավաքիյ, Օմար Բ/ քրիստոնյա հպատակներին պարտադրված մի շարք հրահանգներ, որոնք միտված են եղել ամրապնդելու մուսուլման իշխողների գերիշխանությունը քրիստոնյաների նկատմամբ:

²⁰ Tritton A. The Chalips and their non muslim subjects, p. 67.

**THE TREATY WHICH IS ASCRIBED TO CALIPH OMAR IBN
AL-KHATTAB
AND WAS CREATED BY CHRISTIAN PEOPLE OF SYRIA.**

Gayane Mkrtumyan
(summary)

The Mohammedans treated Christians with tolerance during the Arab conquests and after that, the pressure towards the Christians started during the days of caliph Harun al-Rashid (786-809years) during the end of 8th century. The legal limits made by Mohammedans towards Christians were ascribed to caliph Omar ibn al-Khattab (634-644years) in Mohammedan historiography of late middle ages, while the first legal limits towards Christians were made by caliph Omar B (717-720years). There are many conditions limiting Christians rights in this treaty which is ascribed to caliph Omar ibn al-Khattab which were created later than Mohammedan conquests. The great part of conditions of this treaty doesn't exist in the treaties given to Christian population of the countries conquered by Mohammedans during the days of Omar, and on the contrary there are conditions which contradict those of the treaties made during the epoch of early Muslim. In our opinion, this treaty was made in Mohammedan atmosphere, its conditions were processed by Mohammedan lawyers, were reminded by the rulers, were developed with references of early period of Muslim and were used in practice.